

Живко ЂУРКОВИЋ*

РЕЦИДИВИ ПЛЕМЕНСКОГ У „РАТНОЈ СРЕЋИ” МИХАИЛА ЛАЛИЋА

Базични роман друге тетралогije Лалићеве је „Ратна срећа”. Почев од наслова, па преко специфичног структуралног обрасца, карактера романескне грађе, до смисаоних назнака и исходишта – све то упућује на сусрет са новитетом у односу на претходне Лалићеве романе. Роман је, наиме, заснован на дневничарским записима и на сјећањима главног протагонисте Пеја Грујовића. Дакле, један модел прозе са граничних простора умјетности ријечи и науке. Такав образац приповиједања омогућио је уплив разноликих сазнања и посезања у историју, антропологију, лингвистику, ономастику, религију, психологију, парапсихологију, политику и каквих још не научних и паранаучних сазнања, али све преломљено кроз препознатљиву лалићевску умјетничку презентацију.

Садржаји романа се реализују пред непосредно ратно вријеме, када се у Европи већ био закувао Други свјетски рат и када је требало бранити земљу од фашистичке најезде. И док ранији Лалићеви романи говоре о судбини народа и појединца у ковитлацима рата, у овом роману се кроз виђења и визије главног јунака слика непосредно стање у племену Брзацима уочи ратне опасности, одласку војника да бране отаџбину, или како се у роману тај први дио назива „Како је почео празник пропадања”, њиховој погибији или повратку, а у роману се тај дио назива „И како се завршио”. Међутим, добар дио романа је посвећен сјећањима наратора из времена његове младости, то јест првих деценија двадесетог вијека, односно завршне фазе самосталне Књажевине и Краљевине Црне Горе, Балканских ратова, Првог свјетског рата и са краћим освртима на живот у првој Југославији. Иако је дати „празник” фабулативна окосница романа, дубљим увидом у његова садржајна сазвјежђа читује се једна суптилнија и оп-

* Проф. др Живко Ђурковић, професор универзитета у пензији, Никшић

штија критичка пројекција човјека и друштва кроз вријеме, на датим просторима и много шире. Заправо, цјелина ове необичне приповједне структуре се оформљује из четрдесет поднаслова, двадесет у првом и двадесет у другом дијелу романа. И сваки од датих поднаслова носи иронични призив и тај призив је у оркестрацији са главним насловом дјела.

Међу најбитнијим чиниоцима романеског ткања је слика племенске свијести и племенског понашања, којима је приказани свијет, рекло би се, неповратно заробљен. Пратићемо како је та слика у роману реализована. Наиме, радња романа, или почетак „празновања” одвија се у кући Обра Вучковог Грујовића, барјактара горњобрзачког, а коначно се обликује и довршава на Друму и малој варошици Догањи, односно у двије кафане – Секиној „Америка” и Чатмовој „Добруч”. Главни протагонист Пејо Грујовић, иначе брат барјактара Обра, један од школованих Брзака, односно из брзачког братства Мусичића, огранка Грујовића, некадашњи борац против апсолутизма краља Николе и касније разочарани опортунист у Краљевини Југославији, сада у поодмаклим годинама, нежења, опсервира и тренутно стање и прошлост свога племена и Црне Горе у цјелини. Иако песимиста и нихилиста, његова запажања, дијагнозе и визије, портрети и уопштавања, дјелују убједљиво и изразито. У једном моменету, осврћући се на прошлост свога племена, презентује своју ранију мисао због које није хтио да ту прошлост износи на свјетло дана, али га конкретна стварност упорно на њу враћа, кад каже: „Данас кад се присјећам тога, што баш не иде без напора, испада скоро невјероватно: мислио сам да ту прошлост треба крити зато што је оптерећена култом херојства и монотонијом јуначких подвига с њихове четири варијанте – двобој, пљачка стоке, погибија и освета – те да личи на хвалисање и шкоди нам будући завист наше браће из других крајева која такође воле да се хвале, али таквог „блага” немају... И додаје: „Свако племе, а у племену свако веће братство – чим се накрди, дигне главу, састави своју пјесмарицу, одреди своје Одисеје и Роланде, Обилиће, Брајотиће и остале, те од свог гуслања нема времена да за неког другог чује.”¹ Управо су се све те племенске особине, и низ других које прате побројене, а које су некада имале позитиван смисао, преокренуле у своју супротност, што је дошло до пуног изражаја на овом „празнику пропадања”.

Наиме, тај „празник” протиче у гозби, братственичким препиркама, свађама, надгорњавањима, изазивању на двобој, подјели медаља, иако борци још нијесу ни пошли у рат; потом, добјежали су и они који су давно

¹ Михаило Лалић: *Рајна срећа*, Нолит, Београд 1973, стр. 104-105. И наредни цитати биће узети из овога издања романа.

напустили завичај, па се жучно расправља о начину како треба дочекати непријатеља, те тај сегмент писац иронично назива „Генералштаб у Догањи”. Сви знају да је однос снага и ратна техника на страни нападача, те је једина узданица „опојна илузија”, коју називају ратна срећа. Упечатљиво су насликани портрети изразитих представника појединих брзачких братстава. Чак и неки поднаслови носе имена тих представника. Тако други поднаслов носи назив „Грујо”, четврти „Нићифор Чемеркић”, а из другог дијела романа „Љубан Рудаш”, „Новости Борка Горичића” и сл. Затим се ниже читава галерија портрета из других црногорских племена, посебно портрети књаза и краља Николе, чланова краљевске породице, и других црногорских јавних личности кроз неколике генерације, те личности из србијанског политичког естаблишмента – Пашића, Протића, Пешића, Путника, престолонаследника Александра и других. Нарочито су успјели портрети нараторових другова и сарадника у оквиру црногорске студентске омладине из Београда, писача прогласа и организатора побуна против књаза Николе. Врло је тешко утврдити, у овој силној панорами ликова и са огромног простора, а посебно у племенској брзачкој машкаријади, ко је заиста позитиван лик. Па и поред тога што су ликови најизразитији носиоци племенских особина, незаобилазно је пратити нараторове опсервације о тим особинама, на шта ћемо усредсредити наше даље разматрање.

За настанак и одлике племенског живота, наратор трага за дубоким коријенима – од псоглавског палеобалканског периода, дачко-трачанског и дачко-илирског до словенског, додајући да оно што се догађало ранијем народима на простору брзачког племена „послије се поновило и понавља”. Отуда се за особине брзачког и других племена, и не само у Црној Гори, назначује овакава генетска основа: „Улазећи у ту мјешавину, која се временом згушњавала и отпацима освајача, они су у њу унијели своје злобе и подмуклости, пизме, жеље за осветом, невјерице и преваре, неспособност да се сложе – па су нам све то завјештали у наслеђе”.² Са тим упливисаним особинама у живот придошлог или постојећег живља, наратор исказује и ко су они и како су формирали племена. Наиме, он каже: „Мора да су нам преци били некакво ситно ратничко племство, стотинаши или десечари најамника, или нешто од те врсте. Дворани не, јер дворани су и даље остали око дворова, као што касапски пси остају око месарница без обзира на промјене власника. Мора да посједи тих наших предака нијесу били ни велики ни богати – зато су их и лако жртвовали и без много туге остављали косовске трњаке, скадарске мочваре, опљчкана

² *Истио*, стр. 151

поља покрај вода и несигурне чучалице од градића на брдима са опустошеном околином”.³

Као ратници, они су његовали култ јунаштва, па наратор сликовито напомиње да „мачеви наших јунака имају двије оштрице – једна да удара по богаташу који тлачи сиромаша, друга, да сијече насилника и брани нејач. Тим путем се изнад јунаштва уздигао појам чојства или херојства, то јесте нешто скромнијег витештва оплемењеног идеалом заштите човјека.⁴ Међутим, наратор трага и за дубљим поривима јунаштва, па долази до сазнања, да оно није само посљедица, како каже, „немања на испраним кречњачким голетима Динарида” већ је и посљедица немилосрдне селекције, која је одстрањивала „све што је меко, попустљиво или безвољно, све питоמו, доброћудно, трпељиво, дебелогузо и споровозно”, тако да је, како истиче, „остало само љуто и бодљикаво, агресивно и врлетно, да се боде једно са другим”.⁵ Отуда ће, када буде карактерисао своје племе Брзаке, рећи: „Тако ћемо и ми Брзаци за сва времена остати исти: на зло брзи као и прије”.⁶

У тој пројекцији племенско-братственичког живота, наратор се посебно осврнуо на своје братство Мусичиће и свој огранак Грујовиће, а у једном моменту је портретисао и себе као братственичко-племенског човјека. Редом ћемо навести те назнаке. За Мусу се каже: „Наш предак кад је овамо стигао – није се звао Муса, но Мусица. Такав, мали и сам, није се могао силом наметнути. На силу су се могли ослонити тек његови прапра унуци. Помогла им је родовска слога, а још више поцијепаност Старобрзака. Уз то су наши искористили војводску власт, везе са Венецијом, каткад и са Скадром, најзад с Цетињем, те су наставили потискивање старих Брзака до наших дана”.⁷ Из овог цитата је очита конкретизација опште слике формирања племена и начина уздизања јунаштва. Наратор се на сљедећи начин осврнуо на свој огранак Грујовиће: „Испаде да су моји Грујовићи питомији од осталих, али нијесу ни дао бог, е би брзо нестали”. Затим је набројао куда су се они слабији раселили, а остали су Витковићи, Дерепи, Трбобоље, а посебно Чемеркићи, који се издвајају по инату и храбрости. А за себе ће у једном моменту рећи, када је мислио да је оболио од неке венеричне болести: „Како ће звекнути и одјекнути по Београду и по Брзацима, па и по цијелој Црној Гори, унапријед низ будућност и уназад

³ *Исџо*, стр. 32-33

⁴ *Исџо*, стр. 34

⁵ *Исџо*, стр. 48

⁶ *Исџо*, стр. 46

⁷ *Исџо*, стр. 199

дуж прошлости, кад се дозна да је син Вучка Машова, барјактара, праунук и имењак Пеја Грујовића из пјесама, оцаковић, кућић, племич од охоло куће Мусичића, у ствари муњак који се распада од погане болести”.⁸

Да се не би схватило да писац оваквим пројекцијама прави више једну субјективну етноисторијску студију о племенском стадијуму нашег народа, занемарујући умјетничко обликовање живота у датом простору и времену, напомињемо да су све побројене назнаке истргнуте из контекста животворног умјетничког ткања, будући да нам је циљ да из раскошне слике живота издвојимо само оне рефлексе у којима је на најбољи начин визирано оно што чини суштину племенског.

Па, иако наратор са пуно невјерица гледа у прогрес људског друштва, тиме и племенског човјека, све више признаје одређене промјене, које су махом имале регресивни карактер, те на једном мјесту истиче: „Да сам мало дубље размислио, можда бих схватио, или барем наслутио, да то почиње двадесети вијек, вријеме брзог разбраствљења посљедњих братстава у Европи, кад племенски човјек губи ослонац и постаје туђин свуда гдје се нађе, чак и у свом завичају који је до јуче био племенски”.⁹ Концентрацијом се на своја сазнања о Црној Гори са почетка двадесетог вијека, наратор истиче идеал племенског човјека – „да буде и јунак и човјек и борац и светац у исто вријеме, тај пастирско-аристократски, пожртвовани, вјерни, смјерни *homo heroicus*”, силом историјског кретања претворио се у „човјечуљка писарског доба”. Процес претварања херојског човјека у човјечуљка наратор назива иронично комедијом. А како се то и када догодило, нараторова опсервација је неопозива: „За ту своју операцију, тачније речено, комедију, вријеме се послужило машином званом држава, а касније и нешто мањим машинама као што су клуб, организација, странка, партија, која игра значајну улогу и у великим људским котловима какви су Њемачка, Јапан, Русија. Племенски човјек је збуњен откад види да му племе не може помоћи, да му јунаштво више не вриједи и да га достојанствено понашање чини смијешним”.¹⁰

Том трагикомичном преображају племенског човјека у брзачком племену и у Црној Гори у цјелини, писац је посветио велику пажњу у овом свом роману. Његов наратор Пеја Грујовић се школовао на Цетињу, у Дубровнику, Загребу и Београду и из свих тих средина побрао сазнања о тој „комедији без хумора”. На Цетињу је као младић доживио прве распре и подјеле, улогу апсолута Господара, снисходљиво и поданичко понашање

⁸ *Истио*, стр. 96

⁹ *Истио*, стр. 82

¹⁰ *Истио*, стр. 338

главарског слоја, одвојено и надмено окупљање племенских представника по кафанама; потом је у Дубровнику доживио нешто друкчије подјеле – националне, вјерске чак и преко музике; дочим је у Загребу упознао право олошко друштво кафанских људи – нерадника, свађалица и убица. При повратку на Цетиње већ су се биле закувале страначке и парламентарне свађе и сукоби. Школовање у Београду и рад у одборима за писање прогласа и протеста против књаза Николе, а затим поновни боравак на Цетињу да се ти прогласи лично уруче Господару, приказ каснијих бомбашких афера и завјера – све му то из удаљене временске ретроспективе личи на комедију. Зато за своју генерацију с болом констатује да она „поведе свој мали рат, уздајући се, романтичарски, не на оружје, којег и нема; па како је свака ратна срећа подешена да прво губи једна страна, а послије и она друга – ми смо морали изгубити, баш као и наши противници нешто касније”.¹¹ Због тога своју генерацију назива „галамџијско покољење”. У нараторовим опаскама ништа боље нијесу прошли ни властодршци у Београду, јер „када прође племство и оцаковина са краљем Николом, дође вријеме пара и жандара”. На крају детаљног представљања те четрдесетогодишње трагикомичне сцене, наратор се осврнуо на чињеницу како су извршене двије сахране Црне Горе и како ће се на крају исто десити и са Краљевином Југославијом. Он, наиме, потенцира: „Тако су ми промакле редом и двије сахране на људским костима сазидане државице Црне Горе – прва почетком 1916, а друга крајем 1918. године... Па и сахрана наше велике илузије, то јест с муком уједињене Краљевине Југославије – која се можда већ одиграва, или ће почети ових дана – искрашће ми се на исти начин”.¹²

Исто тако он не вјерује ни у комунистичку пропаганду о стварању колективног и заједничког, односно „у могућност остваривања марксистичког раја на земљи”. Дакако, неки од битних рецидива изокренутог племенског показали су у новим околностима сву своју жилавост и не уништивост, што се на најбољи начин читовало и на „празнику пропадања”. Отуда кључна максима, изречена само на једном мјесту, а која се непримјетно провлачи кроз густо романескно ткиво овог Лалићевог дјела: „Живот није напредовање, него упорно довијање да се пошто-пото остане исти”.¹³

Поред племенске константе, коју смо жељели извући и презентовати, роман обилује великим богатством слика и визија о низу чојекових свје-

¹¹ *Исто*, стр. 240

¹² *Исто*, стр. 316

¹³ *Исто*, стр. 46

сних, подсвјесних и надсвјесних детерминанти и одредница: о љубави, људској души и прије и послје смрти, људским слутњама и сновиђењима, критичком промишљању о неким научним открићима и истинама, и низу других појава видљивог и невидљивог у овом нашем свијету. Уз то, ово дјело, као и један други Лалићев роман, крцат је опаскама и максимама не само о народу и људима са овога поднебља него и са широког земаљског шара и то и на синхронијској и дијахронијској оси опсервирања. Како се шири слика живота из нуклеуса – племена брзачког – тако се усложњава изражајна процедура и згушњава у пословично – суштинско. Извјесно, неки други Лалићеви романи, попут „Лелејске горе”, можда су испредњачили у смислу умјетничке кохерентности и продора у човјеково несвјесно, али је неспорна чињеница да је Лалићева „Ратна срећа” најмудрији његов роман и најпродорнија визија у колективно биће народа са ових наших простора. Исто тако, он је представљао незаобилазни темељ и инспирацију за све што је Лалић послје овога романа написао.

Živko ĐURKOVIĆ

REMNANTS OF THE TRIBAL IN „RATNA SREĆA” BY MIHAILO LALIĆ

Summary

„Ratna sreća” by Mihailo Lalić is one of his most famous novels. Direct events and memories of the main character Pejo Grujović show the reality of life in Montenegro and further in the first half of the 20th century.

One of those realities is the persistency of the tribal consciousness and tribal behavior, but in a perverted way, so that the main protagonist refers to that state as “a comedy without laughing”.

This paper makes a try to draw and present the main components of that tribal out of the rich artistic tissue – from the time when it had positive effects and from the time when it plunged into its opposite.

